

УДК: 338.58

Т.І.Зосименко,

аспірант, Академія муніципального управління

ІНДИКАТОРИ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ В ПРОЦЕСІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Коротка анотація. У статті досліджуються фактори впливу на трансакційні витрати макроекономічного рівня. Запропоновано систему опосередкованих індикаторів, які суттєво впливають на ефективність економіки країни і обумовлюють рівень трансакційних витрат в трансформаційній економіці.

Short annotation. Factors influencing the transaction costs of the macroeconomic level are considered in the article. The system of indirect indicators, which significantly affect the efficiency of the economy and cause the level of transaction costs in transformational economy is offered.

Ключові слова: трансакційні витрати, трансформаційна економіка транзитивного типу, індикатори трансакційних витрат.

Key words: transaction costs, transformational economy of transaction type, indicators of transaction costs.

Вступ. Сучасною парадигмою розвитку економік різних країн є посилення інтеграційних процесів на макро- та мікрорівні, інтенсивний перехід цивілізованих країн від замкнутих національних господарств до економіки відкритого типу, що орієнтована на зовнішній економічний простір. Однією з аксіом політико-економічного розвитку світової економіки є поступальне зростання її взаємозалежності. Посилюється роль держави як загальнонаціонального центру макроекономічного і регіонального прогнозування, індикативного планування, регулятора грошово-кредитної, структурно-інвестиційної, соціальної, науково-технічної і зовнішньої політики, ініціатора і організатора створення розвинутої ринкової інфраструктури, законодавця і контролера в забезпеченні стійкої діяльності ринкових інститутів корпоративного і приватного підприємництва.

Саме тому державна трансакційна політика України, повинна враховувати досвід країн з ефективною ринковою економікою, передусім пострадянських країн, що приєдналися до Євросоюзу (Латвії, Литви, Естонії, інших країн Центральної та Східної Європи), як таких, що успішно пережили трансформаційну кризу. Перш ніж обрати оптимальний напрям державної політики регулювання трансакційних витрат в Україні, необхідно проаналізувати вітчизняну специфіку та об'єктивні тенденції розвитку часткових показників таких витрат, які дозволять на основі наявної статистичної інформації оцінити окремі їх види. Основа проблеми, яка постає на даному етапі, полягає у відсутності перевіреної системи таких показників, які б адекватно відображали структурні та динамічні зміни трансакційних витрат.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню факторів, які забезпечують скорочення трансакційних витрат на різних ринках присвячено праці таких дослідників, як Дж. Стіглер, Х. Демсец. Аналіз факторів, які визначають рівень та структуру трансакційних витрат на рівні організації можна знайти у роботах О. Уільямсона, М. Дженсена, У. Меклінга, Е. Фама. Дослідження, пов'язані з вивченням структури та динаміки трансакційних витрат на макrorівні належать Д. Нортю та Дж. Уолісу. Аналізу трансакційних витрат державного регулювання присвячено роботу А. Есташе та Д. Маргіморта. Однак на сьогоднішній день, навіть у найсучаснішій літературі з інституціональної економіки відсутня вичерпна класифікація факторів, що визначають рівень трансакційних витрат.

Постановка проблеми. Не зважаючи на значну кількість досліджень, що стосуються оцінки трансакційних витрат, проблема вимірювання трансакційних витрат на макроекономічному рівні залишається методологічно невирішеною, а отже і відсутні відповідні показники, що характеризують фактори впливу на трансакційні витрати. Саме тому виникає необхідність визначення факторів впливу та дослідження непрямих (опосередкованих) індикаторів, які певним чином пов'язані з трансакційними витратами країни.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу факторів впливу на трансакційні витрати, розробити систему опосередкованих індикаторів, які суттєво впливають на ефективність економіки країни та можуть бути застосовані для прогнозування рівня трансакційних витрат в трансформаційній економіці.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в Україні склалася специфічна трансформаційна фінансово-економічна система транзитивного типу, для якої характерні такі особливості:

- порушення розрахунково-платіжної дисципліни підприємств і заборгованість держави перед суб'єктами господарювання;
- використання в міжнародних контрактах інструментів толінгу, клірингу, бартеру, завищення або заниження цін;

- нерозвиненість ринкових інститутів та інституцій в Україні;
- прорахунки в бюджетній та інвестиційній політиці;
- недосконалість інституціональної структури;
- нестача оборотного капіталу у підприємств;
- занадто висока відкритість національної економіки;
- підвищення витрат, пов'язаних з обслуговуванням податків та зборів;
- широке розповсюдження банківських платіжних карток;
- наявність п'яти паралельних платіжних систем (неофіційна доларова та євро, гривнева, грошових сурогатів, бартерна, дебіторська).

Усі ці особливості обумовлюють високий рівень трансакційних витрат вітчизняних суб'єктів господарювання та, на думку західних дослідників, є основною причиною неефективності економіки країн третього світу. В країнах з трансформаційною економікою поширеною є думка, що збої в реформах обумовлені недосконалістю економічної моделі розвитку пострадянських країн.

У загальному вигляді всі фактори, що впливають на формування трансакційних витрат можна об'єднати у шість груп: 1) економічні; 2) правові; 3) організаційні; 4) психологічні; 5) технологічні; 6) соціальні.

В свою чергу до групи економічних факторів відносяться такі елементи:

- контрактна природа підприємства (усі відносини, що виникають між підприємствами як суб'єктами господарювання, оформляються на основі контрактних відносин);
- конкурентна боротьба (в умовах трансформації економіки конкурентна боротьба надзвичайно загострюється і відображається в різних формах);
- конкурентоспроможність продукції, яка визначається масштабами ринку, видом конкурентного ринку; галуззю виробництва; стратегією просування товару; еластичністю попиту на товар; стадією життєвого циклу товару тощо.

До складу групи правових факторів належать:

- проведення діяльності в рамках закону (витрати на реєстрацію юридичної особи, на одержання ліцензії, одержання юридичної адреси тощо);
- відхилення від легальних санкцій (плата за послуги податкових та інших консультантів, витрати на ведення подвійної бухгалтерії і втрати від труднощів обліку та контролю діяльності, загубленої вигоди внаслідок обмеження розмірів виробництва та реклами тощо);
- відхилення від податків і нарахувань на заробітну плату (діяльність суб'єкта господарювання, яка супроводжується відхиленнями від виплати прибуткового податку, обов'язкових платежів у фонди соціального страхування, у пенсійний фонд, що дає змогу підприємству економити на оплаті праці, але при цьому знижує стимули до заміщення праці капіталом і технічним переозброєнням);
- відсутність легально зафіксованих прав власності;
- неможливість використання контрактної системи (нелегальна процедура укладання контрактів ускладнює реалізацію довготермінових проектів, в яких беруть участь багато економічних суб'єктів, адже стимулом для вкладення коштів у ці проекти є впевненість у тому, що права інвесторів будуть захищені в будь-якому випадку);
- двосторонній характер нелегальної двосторонньої угоди (прагнення до приховання діяльності і її результатів від закону спонукає максимально обмежувати коло учасників нелегальної угоди);
- нелегальні процедури розв'язування конфліктів тощо.

До психологічних факторів слід віднести перешкоди, що виникають у досягненні цілей і особистих потреб людини. Вони характеризують позавиробниче середовище людини та її емоційно-психологічний стан.

Технологічні фактори є тими перешкодами, що виникають у досягненні поставлених цілей: незаплановане підвищення собівартості продукції, підвищені непродуктивних витрат, що не входять до складу собівартості, непередбачених витрат, пов'язаних з якістю продукції тощо.

До групи організаційних факторів відносяться перешкоди, пов'язані з недосконалою організаційною структурою, нечітким делегуванням повноважень, потребою розширеної інформації для виконання поставлених завдань тощо.

Соціальні фактори включають, як правило: високу плінність кадрів серед працівників апарату управління; невідповідний кваліфікаційний рівень; недостатній ступінь оснащеності управлінської праці тощо [1, с. 261].

З усіх перелічених факторів найбільша увага під час аналізу трансакційних витрат зазвичай приділяється першим двом факторам, тобто: економічному та правовому. Саме присутність цих двох фактів є найчастішою у будь-якій господарській діяльності, а їх вплив – найбільшим (порівняно з іншими факторами). Хоча наявність економічного (маркетингового) та правового факторів є найбільш відчутними для господарської діяльності, не можна відкидати й інших, менш важливих, оскільки вони всі пов'язані між собою, і поява одного фактора передуює появі іншого. А це, відповідно, позначається на результатах (здебільшого негативних) діяльності підприємства та галузі загалом.

Процес оптимізації трансакційних витрат, як показує досвід розвинених країн світу, не передбачає знищення трансакційного сектору, а навпаки, його зростання, що в кінцевому випадку супроводжується покращенням різних показників, які характеризують ефективність економічної моделі розвитку країни, та підвищенням рівня життя населення. В цьому контексті, ми пропонуємо застосовувати систему опосередкованих показників, які є індикаторами Індекса економічної свободи країни та певним чином пов'язані з трансакційними витратами країни.

Індекс економічної свободи характеризує ступінь державного втручання в економіку. Даний показник розраховується щорічно, починаючи з 1995 року, дослідницьким центром [The Heritage Foundation](#) та публікується газетою [Wall Street Journal](#). Експерти [The Heritage Foundation](#) визначають економічну свободу як відсутність урядового втручання або перешкод виробництву, розподілу та споживанню товарів та послуг, за виключенням необхідного громадянам захисту та підтримки свободи. На думку авторів індексу, економічний розвиток країни прямо пов'язаний з динамікою цього показника. Індекс оцінює країни за 10 категоріями економічної свободи, в тому числі за такими:

- 1) регуляторна політика;
- 2) торгова політика;
- 3) фіскальна політика;
- 4) державні видатки;

- 5) монетарна політика;
- 6) інвестиційна політика;
- 7) фінансова політика;
- 8) захист прав власності;
- 9) захист від корупції;
- 10) політика в сфері трудових відносин.

Індекс економічної свободи вимірюється у відсотках у діапазоні від 0 до 100, де мінімальному значенню відповідає найнижчий ступінь економічної свободи.

Країни згруповано в п'яти категоріях:

- «вільні» з індексом від 80 до 100;
- «в основному вільні» — від 70 до 79,9;
- «відносно вільні» — від 60 до 69,9;
- «в основному невільні» — від 50 до 59,9;

«депресивні» з індексом від 0 до 49,9. В рейтингу економічних свобод Index of Economic Freedom (2010 р.), складеному інститутом Heritage Foundation,

Україна опустилася з 152 на 162 місце серед 179 країн світу.

На думку експертів, оскільки рівень економічної свободи прямо пропорційний добробуту громадян, його падіння становить загрозу світовому відновленню від кризи і може погіршити якість життя.

Україна в рейтингу Heritage Foundation падає п'ятий рік поспіль (таблиця 1). За останній рік в нашій країні зменшилися вісім з десяти свобод. Завдяки зниженню низки тарифних ставок і вступу до Світової організації торгівлі, в Україні стало трохи більше торговельної та податкової свободи. Оцінки за всіма іншими показниками обвалилися.

Таблиця 1. Динаміка індикаторів трансакційних витрат в Україні, % (2005-2009 рр.) [2]

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Індекс економічної свободи	55,5	53,3	51,1	48,8	46,4
Регуляторна політика	43,1	54,0	44,3	40,5	38,7
Торгова політика	77,2	72,2	82,2	84,0	82,6
Фіскальна політика	90,2	89,1	79,0	77,0	77,9
Державні видатки	75,8	61,9	43,0	39,0	41,1
Монетарна політика	72,9	68,4	69,9	68,1	61,2
Інвестиційна політика	30,0	30,0	30,0	30,0	20,0
Фінансова політика	50,0	50,0	50,0	40,0	30,0
Захист прав власності	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
Захист від корупції	22,0	26,0	28,0	27,0	25,0
Політика у сфері трудових відносин	53,2	51,8	54,3	52,4	57,7

«Прогрес в питанні приватизації і в залученні іноземних інвестицій в 2009 р. був повільним. Регуляторні та правові рамки залишаються неефективними та обтяжливими. Бюрократичні перешкоди ускладнюють багато комерційних операцій і створення бізнесу. Судовій системі не вистачає незалежності і повноважень, а юридичні процедури, як правило, корумповані», описується в дослідженні становища в Україні [2].

Найзначніші зрушення відбулись за показниками інвестиційної відкритості, який за 2009 рік впав з 49 до 20, і свободи від корупції, оцінка з якої знизилася з 40,5 до 25. Це пояснюється, на думку авторів рейтингу Index of Economic Freedom (2010 р.), значними адміністративними бар'єрами, які ускладнюють іноземним інвесторам доступ до багатьох секторів економіки, а також недостатнім рівнем захисту укладених угод.

Таким чином, відповідно до даних динаміки індикаторів трансакційних витрат, Україна має низький рівень економічної свободи свідчить про відсутність прогресу у здійсненні реформ протягом останніх п'яти років при одночасному посиленні адміністративних бар'єрів для здійснення бізнесу. Певний прогрес у сферах малої приватизації, лібералізації цін та зовнішньої торгівлі перекивається невдалою політикою побудови демократії та дотримання принципу верховенства влади, тобто низкою якістю державного управління.

Хоча перелічені показники є швидше непрямыми індикаторами ефективності економічної системи країни, вони дозволяють не тільки сформувати інформаційний базис державного механізму управління трансакційними витратами, але й відповідають принципу порівнянності, що означає можливість співставлення їх з аналогічними показниками країн світу. З метою проведення аналізу факторів, що впливають на зміну рівня трансакційних витрат, на першому етапі дослідження було визначено економічну сутність обраних факторів та розраховано тісноту зв'язку кожного з них з рівнем трансакційних витрат за допомогою коефіцієнта кореляції (таблиця 2).

Таблиця 2. Індикатори, що впливають на рівень трансакційних витрат країни та їх економічна сутність (розраховано автором)

Фактор	Економічна сутність	Коефіцієнт кореляції з рівнем трансакційних витрат
Регуляторна політика, % – X_1	Ступінь свободи щодо процедур, пов'язаних із відкриттям, закриттям і функціонуванням підприємства згідно з національним законодавством	$R_1=0,738$
Торгова політика, % – X_2	Ступінь свободи, пов'язаний з отриманням ліцензій і дозволів на експортні й імпорتنі операції, тарифи та жорсткість регуляторних санітарних норм	$R_2=0,700$
Фіскальна політика, % – X_3	Ступінь податкового тягаря	$R_3=0,681$
Державні видатки, % – X_4	Ступінь навантаження на бюджет витрат уряду, частка державного сектора і втручання держави в політику приватних підприємств	$R_4=0,630$
Монетарна політика, % – X_5	Заходи, спрямовані на підтримку цінової стабільності	$R_5=0,682$

Інвестиційна політика, % – X_6	Показник зміни вартості фіксованого набору споживчих товарів та послуг у поточному періоді до його вартості у базисному періоді	$R_6=0,819$
Фінансова політика, % – X_7	Ступінь розвитку фінансової системи й органів регулювання	$R_7=0,677$
Захист прав власності, % – X_8	Ступінь захищеності прав власності	$R_8=0,810$
Захист від корупції, % – X_8	Ступінь протидії корупції на основі даних доповіді Transparency International «Індекс сприйняття корупції»	$R_9=0,814$
Політика у сфері трудових відносин, % – X_8	Ступінь свободи наймання та звільнення співробітників компаній, а також взаємозв'язок продуктивності праці із заробітною платою	$R_{10}=0,257$

Наведені залежності між динамікою часткових показників та величиною трансакційних витрат доцільно застосовувати як під час вибору напряму державної трансакційної політики в умовах економічної трансформації, так і в разі державного регулювання сталих економічних систем, в яких держава виконує особливі функції. Покроковий відбір факторів, що включені до кореляційно-регресійної моделі і перевірка достовірності моделей за стандартними критеріями дозволили побудувати таку дев'ятифакторну модель рівня трансакційних витрат від основних макроекономічних факторів:

$$Y=0,11X_1+0,55X_2+0,17X_3-0,24X_3-0,03X_4-0,15X_5+0,09X_7+0,02X_8+0,03X_9 \quad (1)$$

У процесі оцінювання значущості факторів, показник «політика у сфері трудових відносин» (X_{10}) був виключений із моделі внаслідок недостовірної кореляції ($R_{10}=0,257$) з результативним показником (рівнем трансакційних витрат країни).

Виходячи з абсолютних значень коефіцієнтів регресії, неможливо зробити висновок про ступінь впливу відібраних факторів на результативний показник, тобто неможливо визначити, де закладені основні резерви його підвищення. Це пов'язано з неоднаковим рівнем варіації факторів, їх числовою значністю, або різними одиницями виміру. Для порівняльної оцінки впливу кожного фактора на результат рівняння регресії необхідно розрахувати часткові коефіцієнти еластичності, які характеризують на скільки відсотків зміниться частка трансакційного сектору країни при збільшенні значення відповідно індикатора на 1% (таблиця 3).

Таблиця 3. Ранжування індикаторів трансакційних витрат відповідно до ступеня впливу на розміри трансакційного сектору країни (розраховано автором)

Назва індикатора	Коефіцієнт еластичності, %	Ранг
Фіскальна політика	-0,52	2
Державні видатки	-0,05	7
Монетарна політика	-0,31	3
Регуляторна політика	0,24	5
Торгова політика	1,12	1
Інвестиційна політика	0,30	4
Фінансова політика	0,15	6
Захист прав власності	0,03	9
Захист від корупції	0,04	8

Низький рівень розвитку в Україні трансакційного сектору та його негативну динаміку за останні десять років порівняно з розвинутими країнами світу можна пояснити наступним. Трансакційний сектор – це, більшою мірою, частина нематеріальної сфери. Її можна поділити на сектор послуг та державний сектор. У радянській економіці сектор послуг вважався другорядним порівняно з матеріальним виробництвом і йому приділялося менше уваги, ніж на Заході. Проте, як зазначають спеціалісти, саме сектор послуг є найбільш перспективним і вигідним. Досвід розвинутих країн свідчить, що розвиток сфери послуг потребує значно менше інвестицій, збільшує зайнятість населення, сприяє становленню середнього і малого бізнесу, швидкому переходу до ринкових відносин. Використання запропонованої нами статистичної моделі (1) дає змогу прогнозувати показники рівня трансакційних витрат залежно від зміни основних індикаторів, що характеризують стан соціально-економічної ситуації в країні. Проте, враховуючи негативні тенденції в економіці, що пов'язані із зростанням темпів інфляції в 2008-2009 рр., світовою фінансовою кризою, політичною нестабільністю в країні, гальмуванням економічних реформ, обіцяних владою, неможливо розраховувати на позитивний прогноз щодо зміни трансакційного сектору вітчизняної економіки, що і підтверджується розрахунковими даними.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загальний висновок, що випливає з проведеного дослідження, полягає в тому, що найвпливовішим фактором, який стримує розвиток ринкових відносин у пострадянських країнах, є недосконала економічна модель розвитку країни, а також відсутність дієвих економічних реформ, що в першу чергу позначається на підприємницькому кліматі. Оскільки проблема вимірювання трансакційних витрат залишається методологічно не вирішеною, а отже і відсутні відповідні показники, що характеризують фактори впливу на трансакційні витрати макроекономічного рівня, пропонуємо досліджувати непрямі (опосередковані) індикатори, які певним чином пов'язані з трансакційними витратами країни. На підставі кореляційно-регресійного аналізу була побудована багатофакторна статистична моделі залежності рівня трансакційних витрат від різних чинників, які суттєво впливають на ефективність економіки країни і обумовлюють рівень трансакційних витрат.

Література.

1. Дугінець Г. В. Державне регулювання трансакційних витрат економічної інтеграції в Україні / Г. В. Дугінець // Научные труды Донецкого технического университета. Серия: экономическая. – 2006. – Вып. 103-3. – С.83-86.
2. <http://www.heritage.org/Index/Country/Ukraine>.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2010 р.

ТОВ "ДКС Центр"